

การจัดการป่าชุมชนท้องถิ่นอย่างยั่งยืน
กรณีศึกษาป่าชุมชนบ้านดอนหมู จังหวัดอุบลราชธานี
Sustainable Community Forest Management in Local Development
A case study Ban Don Moo Community Forest, Ubon Ratchathani
Province

กาญจนา คุ่มทรัพย์¹
Kanjana Kumsap¹

บทคัดย่อ

ป่าชุมชนคือรูปแบบของการจัดการทรัพยากรป่าไม้ที่เป็นจัดการร่วมกันระหว่างภาครัฐกับชุมชนท้องถิ่น การศึกษาครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษากระบวนการจัดการป่าชุมชนบ้านดอนหมู ตำบลขามเปี้ย อำเภอตระการพืชผล จังหวัดอุบลราชธานี ว่ามีเงื่อนไขของการจัดการป่าชุมชนอย่างไรจึงนำไปสู่ความสำเร็จ และมีความสอดคล้องกับปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ใช้วิธีวิจัยเชิงคุณภาพ เก็บรวบรวมโดยการสังเกต การสัมภาษณ์เชิงลึกกับผู้ให้ข้อมูลข่าวสารหลักที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการจัดการป่าชุมชน วิเคราะห์ข้อมูลที่ได้โดยการวิเคราะห์เนื้อหา และนำมาสังเคราะห์เพื่อตอบตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย ผลการศึกษาพบว่า ชุมชนบ้านดอนหมูมีกระบวนการจัดการป่าชุมชนที่ประสบความสำเร็จ สอดคล้องกับแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง นำวัฒนธรรมชุมชนอันเป็นทุนทางสังคมที่เข้มแข็งผสมผสานกับการจัดการป่าชุมชนตามหลักวิทยาศาสตร์ การจัดการป่าชุมชนใช้กระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชน กระบวนการเรียนรู้ที่เป็นระบบผ่านการทำวิจัย ชุมชนสร้างเครือข่ายความร่วมมือจากภายนอกอย่างสอดคล้องกับความต้องการของชุมชน ชุมชนมีกระบวนการเชื่อมโยงกิจกรรมการจัดการป่าชุมชนเข้ากับพัฒนาชุมชนทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคมและสิ่งแวดล้อม นำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน

คำสำคัญ : การจัดการป่าชุมชน เศรษฐกิจพอเพียง

¹ สาขาวิชาพัฒนบูรณาการศาสตร์ คณะบริหารศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี อ.วารินชำราบ จ.อุบลราชธานี 34190

¹ Integral Development Studies Program, Faculty of Management Science, Ubon Ratchathani University Warin Chamrap, Ubon Ratchathani 34190

Abstract

Community Forest management is a pattern of management of forest resources in the form of co-management between the Government and the local community. This study aimed to investigate the process of community forest management at Ban Don Moo, in Ubon Ratchathani Province as a condition of community forest management, however, has led to success and is consistent with the Philosophy of Sufficiency Economy. This study get qualitative research Collected by observation In-depth interviews with key informants involved with the community forest management. Analyze and synthesize information under the framework of integration in the context of the objectives and content of research. The results showed that Ban Don Moo were successful community forest management process consistent with the concept of Sufficiency Economy. The cultural community, combined with strong social capital community forest management based on forest resources. Community forest management in the people participation process and learning process is through the research. Community networking and cooperation from the outside in accordance with the needs of the community. The community forest management activities linked to the community's economic environmental and social contribute to sustainable development.

Key words : community forest management, sufficiency economy

บทนำ

ปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ อุทกภัย ภัยธรรมชาติ ก่อให้เกิดผลกระทบทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคมและสิ่งแวดล้อม วิกฤตของปัญหาดังกล่าว มีความรุนแรงและซับซ้อนมากขึ้น เพื่อเป็นการแก้ไขปัญหาดังกล่าว จึงได้มีการนำเสนอรูปแบบการจัดการทรัพยากรป่าไม้โดยให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการ ในรูปแบบของ ป่าชุมชน แต่กระบวนการจัดการป่าชุมชนในแต่ละพื้นที่มีทั้งที่ประสบความสำเร็จและล้มเหลว จึงเกิดคำถามว่าในชุมชนที่ได้รับการยอมรับว่ามีกระบวนการจัดการที่

ประสบความสำเร็จ มีกระบวนการจัดการอย่างไร มีความสอดคล้องกับแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงอย่างไร

การศึกษาครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาถึงกระบวนการจัดการป่าชุมชน โดยเลือกศึกษาป่าชุมชนบ้านดอนหมู ตำบลขามเฒ่า อำเภอดงรัก จังหวัดอุบลราชธานี เพื่อวิเคราะห์ถึงปัจจัยแห่งความสำเร็จของกระบวนการจัดการป่าชุมชน และความสอดคล้องของกระบวนการจัดการป่าชุมชนกับแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง อันนำไปสู่ความสมดุลและยั่งยืนของการอยู่ร่วมกันระหว่างคนกับป่า

วิธีวิจัย

เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ แบบกรณีศึกษา เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล ได้แก่ การสังเกต การสัมภาษณ์เชิงลึกผู้ให้ข้อมูลหลัก ได้แก่ คณะกรรมการป่าชุมชน ผู้นำชุมชนทั้งที่เป็นทางการและผู้นำอาวุโส สมาชิกชุมชน เจ้าหน้าที่ป่าไม้ นักวิชาการ นักวิจัย เจ้าหน้าที่องค์กรพัฒนาเอกชนที่เคยทำงานเกี่ยวข้องกับพื้นที่ศึกษาวิเคราะห์สังเคราะห์ข้อมูลภายใต้กรอบแนวคิดบูรณาการศาสตร์เชื่อมโยงอย่างเป็นองค์รวมเพื่อให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของการวิจัย

ผลการวิจัยและวิจารณ์

กระบวนการจัดการป่าชุมชนบ้านดอนหมู

ชุมชนบ้านดอนหมูมีพัฒนาของกระบวนการจัดการป่าชุมชน ดังนี้ ขั้นที่ 1 สถานการณ์ความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ ความแห้งแล้งและการแย่งชิงทรัพยากร จากบุคคลภายนอกชุมชน ทำให้ระบบนิเวศเสียสมดุล เกิดภาวะความแห้งแล้ง ผู้นำชุมชน จึงนำปัญหาดังกล่าวหารือร่วมกันกับสมาชิกในชุมชน เป็นการสร้างความตระหนักร่วมกันให้กับสมาชิกในชุมชนถึงปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ ภาวะความแห้งแล้ง และการแย่งชิงทรัพยากรจากคนภายนอก เพื่อใช้พื้นที่ปลูกไม้โตเร็ว ร่วมกันแสวงหาแนวทางการแก้ไขปัญหา แสวงหาความร่วมมือกับหน่วยงานภายนอกชุมชน ประสานงานกับเจ้าหน้าที่ของรัฐ องค์กรพัฒนาเอกชน ขั้นที่ 2 ให้ความสำคัญ เรียนรู้ เข้าใจในเหตุผลของการกระทำ ขั้นที่ 3 เกิดการยอมรับในวิถีทาง ที่ปฏิบัติและขั้นที่ 4 การเข้ามามีส่วนร่วม เนื่องจากได้รับผลจากการลงมือปฏิบัติ และปฏิบัติอย่างต่อเนื่องจนกลายเป็นนิสัย ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างแท้จริงยั่งยืน

กระบวนการจัดการป่าชุมชนที่สอดคล้องกับแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง

ชุมชนบ้านดอนหมูมีการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ โดยพิจารณาจากกระบวนการจัดการป่าชุมชนสอดคล้องกับปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ทั้งในระดับของวิถีปฏิบัติ วิธีคิดและวิถีชีวิต (สุธาวัลย์, 2554 และอภิชัย, 2555) ดังนี้

วิถีปฏิบัติหรือที่เรียกว่าระดับเข้าข่ายความเป็นเศรษฐกิจพอเพียง เป็นการสร้างภูมิคุ้มกันให้กับชุมชน พิจารณาจากกิจกรรม ดังนี้ (1) มีกิจกรรมอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน (2) มีกฎของชุมชน เพื่อการใช้และการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติ (3) มีการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์และการสร้างเครือข่าย (4) มีการสร้างความตระหนักระหว่างสมาชิก เพื่อการอนุรักษ์ วิธีคิดหรือระดับของการเข้าใจความเป็นเศรษฐกิจพอเพียง ชุมชนสร้างภูมิคุ้มกัน บนหลักการของความพอประมาณ ใช้ความรู้ รอบคอบ ระมัดระวัง ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ โดยชุมชนดำเนินกิจกรรม ดังนี้ (1) มีการประยุกต์ใช้นวัตกรรม และภูมิปัญญาท้องถิ่น (2) มีแนวปฏิบัติที่มองอย่างเป็นองค์รวมในการบริหารจัดการทรัพยากร (3) มีความตระหนักถึงขีดความสามารถในการรองรับของสิ่งแวดล้อมและความสมดุลด้านนิเวศ วิถีชีวิตหรือระดับของการเข้าถึงความเป็นเศรษฐกิจพอเพียง ชุมชนสร้างภูมิคุ้มกัน มีความพอประมาณและมีเหตุผล บนเงื่อนไขของความรู้ รอบคอบ ระมัดระวังและคุณธรรม สะท้อนผ่านกิจกรรมคือ ชุมชนมีการปรับวิถีชีวิตให้สอดคล้องกับธรรมชาติ เห็นความสำคัญของผลตอบแทนในระยะยาวและมีการบริโภคอย่างยั่งยืน และสามารถเป็นผู้ถ่ายทอดความรู้ เป็นแบบอย่างให้กับผู้อื่นได้ ชุมชนบ้านดอนหมู มีศูนย์การเรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียง เป็นตัวอย่างรูปธรรมที่แสดงให้เห็นถึงการประยุกต์ใช้ปรัชญาของ

เศรษฐกิจพอเพียง ปัจจุบันเป็นแหล่งเรียนรู้ศึกษาดูงานที่มีชื่อเสียงแห่งหนึ่งของจังหวัดอุบลราชธานี

ปัจจัยแห่งความสำเร็จของการจัดการป่าชุมชน

ชุมชนบ้านดอนหมุ่มมีทุนทางสังคมที่เข้มแข็ง มีการดำเนินชีวิตบนพื้นฐานของความพอเพียง มีความเอื้ออาทร มีจารีตประเพณีของการจัดการทรัพยากรส่วนรวมได้อย่างเข้มแข็ง มีความไว้วางใจ เชื่อใจซึ่งกันและกัน บทบาทของบ้าน วัด โรงเรียน เข้มแข็ง วัฒนธรรมชุมชนแบบชุมชนอีสาน ชนบทที่เรียนรู้และปรับตัวให้เข้ากับการเปลี่ยนแปลง มีบทบาทตนเอง เรียนรู้การค้นหาคำพิพากษาของชุมชนผ่านกระบวนการทำวิจัย จึงทำให้ชุมชนมีกระบวนการเรียนรู้ เพื่อปรับตัวให้เข้ากับการเปลี่ยนแปลงและพัฒนา ศักยภาพของตนเองอย่างเป็นระบบและมีความต่อเนื่อง

ชุมชนบ้านดอนหมุ่ม สามารถหลอมรวม วิถีปฏิบัติ วิถีคิดและวิถีชีวิตได้สอดคล้องกับปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง มีกิจกรรมที่บูรณาการเรื่องของเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อมเข้าด้วยกัน ซึ่งเป็นหลักการของการพัฒนาที่ยั่งยืน การให้ความสำคัญกับเรื่องของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเป็นเรื่องของทุกคนในชุมชน เป็นหน้าที่ที่ทุกคนจะต้องร่วมกันดูแล สร้างความ ตระหนักและความรู้สึกเป็นเจ้าของ ทรัพยากร ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมร่วมกันของสมาชิก ในชุมชน นับเป็นการสร้างจิตสำนึกของการใช้ทรัพยากรส่วนรวมของชุมชน

ปัจจัยภายนอกชุมชนที่ส่งผลต่อความสำเร็จของกระบวนการจัดการป่าชุมชนบ้านดอนหมุ่ม คือการมีเครือข่ายความร่วมมือที่ดีกับหน่วยงานภายนอกชุมชน ลักษณะของการเข้ามาให้การสนับสนุนชุมชน การสนับสนุนความรู้ การฝึกอบรม ได้แก่ ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) หน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรป่าไม้ องค์กรพัฒนาเอกชน สถาบัน การศึกษาในพื้นที่ในขณะเดียวกันชุมชนเรียนรู้

ที่จะคัดกรองโครงการและการช่วยเหลือจากภายนอก เนื่องจากชุมชนมีบทเรียนและ ประสบการณ์ในอดีต ทำให้ชุมชนเกิดกระบวนการเรียนรู้การมีปฏิสัมพันธ์กับหน่วยงานและบุคคล องค์กรภายนอกต่าง ๆ เกิดกระบวนการเรียนรู้

การประสานงานระหว่างชุมชนกับหน่วยงานภายนอกอยู่บนพื้นฐานของวัฒนธรรมความเอื้ออาทร กฎหมาย สถาบันทางสังคม กฎกติกามิในการดูแลรักษาป่า การให้การยอมรับ การยกย่องให้เกียรติกับชุมชนด้วยการประกาศให้รางวัล การส่งคนเข้าไปศึกษาดูงานในพื้นที่ สร้างความภาคภูมิใจ เป็นพลังหนุนเสริมให้ชุมชนเกิดกำลังใจ โดยไม่จำเป็นต้องเป็นตัวเงินเสมอไป ความต่อเนื่องของกิจกรรมการให้กำลังใจ ยกย่อง เป็นสิ่งสำคัญและจำเป็นสำหรับชุมชน เพื่อให้คนในสังคมตระหนักและเห็นถึงความสำคัญของการที่ชุมชนได้ทำหน้าที่ดูแลรักษาป่า เพราะผลของการดูแลรักษาป่ามีประโยชน์กับทุกคนในสังคมส่วนรวมไม่ใช่เฉพาะในชุมชน

จากการศึกษากระบวนการจัดการป่าชุมชนบ้านดอนหมุ่ม พบว่ามีความสอดคล้องกับแนวคิดของ สมศักดิ์ (2550) ที่กล่าวถึงระบบของการจัดการป่าชุมชนที่เป็นองค์รวมเพื่อนำไปสู่การพัฒนาอย่างยั่งยืนทั้งทรัพยากรธรรมชาติและคุณภาพชีวิตของประชาชน โดยมีหลักการที่เปรียบเสมือน เสาหลัก 7 ประการคือ (1) ความสามารถในการรวมกลุ่มคนเพื่อการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติ (2) มีองค์กรชุมชนและกฎกติกาที่ปฏิบัติได้จริง (3) มีการจัดการด้านวนวัฒนวิทยา (silviculture) หรือการจัดการระบบนิเวศเป็นองค์รวม (4) ป่าสามารถยังประโยชน์ในการดำรงชีพและรายได้ ชุมชนพยายามมุ่งให้เกิดดุลยภาพระหว่างการรักษาป่ากับการใช้ประโยชน์ ในกรณีที่ชุมชนให้ความสำคัญกับเรื่องการอนุรักษ์จะมีกิจกรรมที่สร้างรายได้ทดแทน เช่น การเพาะกล้าไม้หายากเพื่อจำหน่าย การท่องเที่ยวเชิงนิเวศหรือการแปรรูปเพื่อสร้างมูลค่าเพิ่ม (5) การมีส่วนร่วมของคนในชุมชน มีการสื่อสารในแนวราบที่ดีมีนวัตกรรมเพื่อให้เกิดการมีส่วนร่วม

ร่วม เรื่องของการมีส่วนร่วมเป็นทั้งวิธีการและผลลัพธ์ ของการทำงาน (6) การรักษาอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม และพฤติกรรมดำรงชีวิตที่เกื้อกูลต่อการอนุรักษ์ และ (7) ชุมชนมีการถ่ายทอดหรือส่งไม้ต่อยังรุ่นลูกหลาน มีการ ถ่ายทอดแนวความคิดการอนุรักษ์ทรัพยากรและวัฒนธรรม ไปยังคนรุ่นใหม่ มีการจัดหลักสูตรท้องถิ่น สร้างศูนย์ การเรียนรู้ จัดค่ายเยาวชน พยายามสร้างคนรุ่นใหม่ให้ รักษาวัฒนธรรมที่เป็นรากเหง้าของตน เป็นคนสอง วัฒนธรรมคือรักษารากเหง้าของตนและรู้เท่าทันการ เปลี่ยนแปลง ดำรงชีวิตในโลกสมัยใหม่ได้

จากการวิเคราะห์ปัจจัยแห่งความสำเร็จของ การจัดการป่าชุมชนบ้านดอนหมู พบว่า มีความ สอดคล้อง กับแนวคิดของ เสน่ห์ และยศ (2536) ที่ต้องประกอบไปด้วย ประกอบด้วย (1) ความเป็นชุมชนสูง ทุนทาง สังคม ความเชื่อ อุดมการณ์ พิธีกรรม (2) มี ทรัพยากรดิน น้ำ ป่า อยู่ในสภาพที่ฟื้นตัว เป็นฐานใน การผลิต (3) การร่วมกันดูแลรักษาป่า มีฐานมาจากการ มีผลประโยชน์ร่วมกันและป่าเป็นปัจจัยสำคัญต่อการ ดำรงชีวิต พึ่งพาป่าเพื่อการยังชีพ (4) มีจิตสำนึกของ การอนุรักษ์ป่าที่เข้มแข็งและลึกซึ้ง การมีผลประโยชน์ ร่วมกัน มองผลประโยชน์ในระยะยาวเพื่ออนาคต ของลูกหลาน (5) มีผู้นำที่เข้มแข็ง เสียสละ มีวิสัยทัศน์ เพื่อส่วนรวม จิตสาธารณะสูง ปฏิบัติตนเป็น แบบอย่างที่ดี สร้างศรัทธาให้กับสมาชิกในชุมชน (6) มี การจัดตั้งองค์กรประชาชน เพื่อทำหน้าที่รับผิดชอบการ จัดการอย่างเหมาะสมและเป็นธรรมบนพื้นฐานของภูมิ ปัญญา จารีตประเพณี ประสพการณ์ที่สั่งสมกันมา (7) มีจารีตของการจัดการทรัพยากรส่วนรวม มีสิทธิใน การกำหนดกฎกติกาเพื่อควบคุมการใช้ประโยชน์

สรุปและข้อเสนอแนะ

ชุมชนบ้านดอนหมูมีลักษณะของชุมชนที่ สอดคล้องกับเงื่อนไขของการจัดการป่าชุมชน ที่ประสบ ความสำเร็จคือมีความเข้มแข็ง มีทุนทางสังคมสูง ยังคง วิถีชีวิตและวัฒนธรรมชุมชนได้อย่างดี มีจารีตประเพณี ของการรักษาทรัพยากรส่วนรวมของชุมชนผสมผสาน กับการตั้งกฎกติกาเพื่อดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติ ในป่าชุมชน มีการตั้งคณะกรรมการป่าชุมชน เพื่อทำ หน้าที่ดูแล สมาชิกในชุมชนมีส่วนร่วม ใน กระบวนการจัดการป่าชุมชน มีกระบวนการเรียนรู้ อย่างต่อเนื่องและการใช้กระบวนการวิจัยชุมชนช่วย สนับสนุนให้เกิดการเรียนรู้อย่างเป็นระบบ มีการ เชื่อมโยงกิจกรรมของป่าชุมชน เข้ากับการ พัฒนากิจกรรมทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และ สิ่งแวดล้อม นำแนวคิดของเศรษฐกิจพอเพียงมาใช้เป็น แนวทางในการพัฒนาชุมชนก่อให้เกิดการพัฒนาอย่าง เป็นองค์รวมสอดคล้องกับวิถีปฏิบัติ วิธีคิดและ กลายเป็นวิถีชีวิตของคนในชุมชน อีกทั้งมีศูนย์การ เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงเพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้ให้กับ สมาชิกในชุมชนและบุคคลภายนอก

ข้อเสนอแนะสำหรับชุมชนบ้านดอนหมู ควร พิจารณาถึงความต่อเนื่องของการจัดกิจกรรมภายใน ศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงหากขาดการสนับสนุน งบประมาณจากธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ การเกษตร

ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป ควรมี การศึกษาในพื้นที่ป่าชุมชนที่อยู่ในพื้นที่ ป่าอนุรักษ์ และป่าชุมชนที่เกิดขึ้นโดยมิได้อยู่ภายใต้การจดทะเบียน ของกรมป่าไม้

เอกสารอ้างอิง

- สมศักดิ์ สุขวงศ์. 2550. การจัดการป่าชุมชน : เพื่อคน และเพื่อป่า. กรุงเทพฯ : บริษัททวิทัศน์การพิมพ์.
- สุธาวัลย์ เสถียรไทย. 2554. ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงกับการจัดการสิ่งแวดล้อม ในปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงกับสังคมไทย. กรุงเทพฯ: ศูนย์ศึกษาเศรษฐกิจพอเพียง สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.
- เสน่ห์ จามริก และยศ สันตสมบัติ. 2536. ป่าชุมชนในประเทศไทย : แนวทางการพัฒนา เล่มที่ 1 ป่าฝนเขตร้อนกับภาพรวมของป่าชุมชนในประเทศไทย. กรุงเทพฯ: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.
- อภิชัย พันธเสน. 2555. เหลียวหลังเพื่อการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียงในทศวรรษหน้า(2556-2565). กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).